

נישקתי בחורה (על יידוע המושא)

הקדמה

במחקרים העוסקים בפועל, אחד הנושאים הנידונים הוא הערכיות: מבחינה תחבירית - כמה מושאים מצטרפים לפועל ומה טיבם: שם עצם, שני שמות עצם, פסוקית, שם עצם ופסוקית, וכו', ומבחינה סמנטית - איזה מהמושאים המצטרפים לפועל הם מוצרכים. כשמדובר במושא שם עצם, אין במחקרים התייחסות מיוחדת ליידוע שלו. ואכן, לכאורה מושא שם עצם יכול בעיקרון להיות מיודע או לא מיודע. ההבדל היחיד הוא שמושא לא מיודע, כמו במשפט "ראיתי ציפור", מציין עצם כלשהו, פרט אחד מן הפרטים המהווים את הקטגוריה "ציפור", ומושא מיודע, כמו במשפט "ראיתי את הציפור", מציין עצם ספציפי, שגם המוען וגם הנמען מכירים אותו, כלומר, שניהם יודעים באיזו ציפור מדובר.

אבל כשבדקים משפטים פועליים רבים בעלי מושא שם עצם, רואים שבמקרים רבים יש ליידוע המושא תפקיד מכריע באינטרפרטציה של הפועל, ובעקבות כך גם של המשפט שהפועל הזה הוא גרעין הנשוא שלו. לפעמים ההבדל בין מושא מיודע למושא לא מיודע מבטא הבדל באופן הפעולה, לפעמים הוא מבטא הבדל בהנחות המוקדמות של הפועל, ולפעמים הוא אף מבטא הבדל בין שתי משמעויות של הפועל.¹

היידוע משנה את הסיפור

כידוע, יש גורמים אחדים המשפיעים על האינטרפרטציה שאנו עושים למשפט: הפירוש המילוני של המילים המרכיבות אותו, המבנה התחבירי והסמנטי שלו, ההקשר הטקסטואלי שלו בתוך יחידת השיח, הנסיבות החוץ טקסטואליות של הפקתו, ידע העולם של המוען והנמען, מוסכמות כלליות של התרבות שהמוען והנמען הם חלק ממנה, שימוש אופייני של צירופי מילים בשפה, ועוד.

גם כשאנו נתקלים במשפט מבודד, שאיננו חלק מיחידת שיח ואין לו הקשר חוץ-טקסטואלי, עדיין גורמים סמנטיים ופרגמטיים משפיעים על המשמעות שאנו מייחסים לו. האדם מטבעו רואה בעיני רוחו את הדברים שהוא שומע או קורא, ובאמצעות תהליכים קוגניטיביים, כגון היסק, הוא ממלא פערים של דברים שאינם נאמרים במשפט. לכן אין לנו קושי לשמוע משפט מבודד ולבנות סביבו סיפור. משפטים פשוטים ובנאליים, כמו, למשל, הדוגמאות שהביאה פנינה טרומר בהרצאתה בנושא משלימי הפועל - "דן התנשק עם רות", "דן טייל עם רות", "דן שם את הספר בארון", "דן קרא את הספר בארון", "הפושע שדד את הבנק", "רחל גרה בדירת פאר" - אם נקבע כל אחד מהם ככותרת של סיפור, ונבקש מאנשים לחבר סיפור שיתאים לכותרת, הם יעשו זאת בלי שום קושי.

והנה מתברר שבמקרים רבים הסיפור שהנמען בונה סביב המשפט כשהמושא מיודע, שונה מן הסיפור שהוא בונה כשהמושא איננו מיודע. להלן כמה דוגמאות בולטות: "היא סידרה לו את החדר" לעומת "היא סידרה לו חדר"; "הוא אסף את המטבעות" לעומת "הוא אסף מטבעות"; "הוא פתח את החנות" לעומת "הוא פתח חנות"; "הוא דרך על נדל" לעומת "הוא דרך על הנדל"; "הוא עצר את המונית" לעומת "הוא עצר מונית"; "הוא מצא את הארנק" לעומת "הוא מצא ארנק"; "הוא השאיר את הכסף במגירה" לעומת "הוא השאיר כסף במגירה"; "הוא החליף את המאָן" לעומת "הוא החליף מאָן"; "הוא חיפש את השותף" לעומת "הוא חיפש שותף"; "הוא נפטר מהשחפת" לעומת "הוא נפטר משחפת"; "הוא הזמין את החשפנית למסיבה" לעומת "הוא הזמין חשפנית למסיבה".²

הזמרת מיקה קרני שרה "אתמול בערב נישקתי בחורה". כשאישה אומרת "נישקתי בחורה" זה נשמע סיפור שונה לחלוטין מהסיפור של "נישקתי את הבחורה". על כך אמרה הזמרת בראיון שהתפרסם ב"ידיעות אחרונות" באוקטובר 2004: "נישקתי בחורה" זה שיר שמיקי כתב לי כשביל ש"הליקון" יתנו לי לעשות תקליט. זה מבוסס על סיפור אמיתי, אבל הרבה פחות פרובוקטיבי מאיך שזה נשמע. בסך הכול השיר מדבר על אהוות בנות, ולא על משהו מיני.

מקרה הפוך מצאתי במוסף הכלכלה של עיתון "הארץ" בפברואר 2005: מרואיין שם סטודנט בנושא ההוצאות הכספיות שלו. בכתבה מובאת טבלת ההוצאות - שכר דירה וחשבונות שונים. בסעיף "שכר הדירה" מצויין הסכום ולידו כוכבית המפנה אל ההערה שלמטה: "ההוצאה במקור כפולה, אך מחולקת לשניים בינו ובין חבר". אילו היה כתוב בהערה "ההוצאה מחולקת לשניים בינו ובין החבר" היו הקוראים מסיקים מייד שמדובר בהומוסקסואל.

למה גורם ההבדל ביידוע המושא

יש מקרים שההבדל ביידוע המושא מציין הבדל באופן הפעולה. למשל, בין חלקיות לכוליות: המשפט "הוא שתה מים" שונה מן המשפט "הוא שתה את המים" בכך שבמשפט השני הנמען מבין שעושה הפעולה שתה את כל המים. וזה גם ההבדל בין "הוא שפך מים על הרצפה" לעומת "הוא שפך את המים על הרצפה".

יש מקרים שההבדל ביידוע קובע את ההנחה המוקדמת: בפועל "מצא", למשל, כשהמושא אינו מיועד, כמו במשפט "הוא מצא ארנק", ההנחה מראש היא שעושה הפעולה לא חיפש את הארנק קודם לכן, ומציאתו באה לו כהפתעה. ואילו כשהמושא מיועד, כמו במשפט "הוא מצא את הארנק", ההנחה מראש היא שעושה הפעולה חיפש את הארנק. דוגמאות נוספות: בפועל "דרך", כשהמושא אינו מיועד, כמו במשפט "הוא דרך על נדל" ההנחה מראש היא שעושה הפעולה לא היה מודע לקיומו של הנדל ולכן גם לא התכוון לדרוך עליו, והוא גילה אותו רק לאחר שדרך עליו. ואילו כשהמושא מיועד, כגון במשפט "הוא דרך על הנדל", ההנחה מראש היא שעושה הפעולה ראה את הנדל ודרך עליו בכוונה להורגו. במשפט "הוא חיפש שותף" ההנחה המוקדמת היא שאין לעושה הפעולה שותף. ואילו במשפט "הוא חיפש את השותף" ההנחה המוקדמת היא שיש לו שותף, והוא איננו יודע היכן השותף הזה נמצא.

מעניין המשפט "הוא שפך מים על הרצפה": בתרבות שלנו שפיכת מים על הרצפה מעוררת באופן טיפוסי אסוציאציה של עבודות ניקיון, ולכן ההבדל בין "הוא שפך מים על הרצפה" ל"הוא שפך את המים על הרצפה" הוא בכוליות לעומת חלקיות. אבל בזוג המשפטים "הוא שפך מרק על הרצפה" ו"הוא שפך את המרק על הרצפה", מלבד החלקיות והכוליות, יש עוד גורם הקובע את האינטרפרטציה: מאחר שבתרבות שאנו חיים בה שפיכת מרק היא דבר לא רצוי, בין שהיא מכוונת ובין שלא, המושא חסר היידוע מעלה תמונה של אדם המחזיק כלי עם מרק, נתקל במשהו, וחלק מן המרק נשפך על הרצפה בניגוד לרצונו (במילים אחרות, "נשפך לו מרק על הרצפה"). ואילו המשפט בעל המושא המיועד מעלה תמונה של אדם השופך בכוונה (מתוך כעס?) את כל המרק על הרצפה.

כשמדובר בפעלים המבטאים רגשות ויחסים בין בני אדם, כמו "כעס", "גער", "שיבח", "החמיא", המושא מיועד תמיד. וזאת כנראה מפני שכדי להביע רגשות כלפי משהו, זה צריך להיות משהו ספציפי, ולא סתם פרט מתוך קטגוריה. וההנחה המוקדמת היא שאותו משהו עשה דבר מה שעורר את תגובתו של עושה הפעולה. ואכן, המשפטים ששוויקה מביא במילוננו "רב מילים" כדוגמה לשימוש בפעלים הללו, כולם בעלי מושא מיועד: "אני כועס על עצמי", "המורה גער בתלמיד", "הוא שיבח אותה על אומץ ליבה", "החמאתי לה על התספורת החדשה". כשמצרפים לפעלים מסוג זה שם עצם בלתי מיועד, הם נשמעים מוזרים: "הוא כעס על איש", "הוא גער בילד", "הוא שיבח תלמיד", "הוא החמיא לילד".

ויש עוד שורה של פעלים שכאשר מצרפים אליהם כמושא שם עצם מיועד הם נשמעים הגיוניים, ואפשר לבנות סביבם סיפור בלי שום בעיה, כמו "הוא תיקן את המכשיר", "הוא הבין את המאמר", "הוא התניע את המכונית", "הוא הלביש את הילד", "הוא ברח מהשוטר", "הוא האמין לסוכן", ואילו כשמצרפים אליהם כמושא שם עצם לא מיועד, הם נשמעים לא הגיוניים, או לפחות מוזרים: "הוא תיקן מכשיר", "הוא הבין מאמר", "הוא התניע מכונית", "הוא הלביש ילד", "הוא ברח משוטר", "הוא האמין לסוכן". גם כאן הדוגמאות של שוויקה הן כולן משפטים המכילים מושא מיועד: "המכונאי תיקן את התקלה במכונית", "התלמידים הבינו את ההסבר", "בחורף קשה להתניע את המכונית", "היא הלבישה את הבובה בשמלה", "ברחתי ממנו כי הוא רצה להרביץ לי", "אמא האמינה לי". נראה לי שיש לכך יותר מסיבה אחת, והדברים טעונים חקירה.

תפקידו של יידוע המושא בהגדרות הפעלים במילון

כאמור, לפעמים ההבדל ביידוע המושא מעיד על משמעות שונה של הפועל, והוא יכול לשמש אבן בוחן להגדרה של כל משמעות. אבל בשני המילונים שבדקתי המחברים אינם מתייחסים לגורם הזה, אף על פי שבמשפטים שהם מביאים כדוגמה להגדרות השונות המושא באופן עקבי פעם מידוע ופעם לא מידוע. להלן כמה דוגמאות (ההדגשות שלי):

שוויקה, הערך "מצא": * ראה וגילה משהו בלי כוונה או במקרה; פגש או נתקל במשהו: "מצאתי על המדרכה מטבע של שקל". "איזו הפתעה, מצאתי במסיבה חבר שהלך איתי לאתו גן לפני עשרים שנה." * גילה לאחר חיפוש משהו או מישהו שאבד, נעלם, שהיה לא ידוע, וכו'. "מצאתי את המשקפיים שלי במטבח."

שוויקה, הערך "החליף": * נפטר מדבר מסוים ולקח או קנה במקומו דבר אחר; עזב משהו והשתמש במקומו במשהו אחר. "ראובן החליף מכונית". "החליף חיתול". "החליף בגד". * בא במקום, שימש תחליף או מחליף למישהו או למשהו. "היא מחליפה את המורה שחלתה".

שוויקה, הערך "הזמין": * ביקש ממישהו לבוא למקום מסוים או להשתתף באירוע מסוים. "הזמנתי את כל הכיתה למסיבת יום ההולדת שלי." * מסר הזמנה; ביקש ממוכר או מיצרן או מספק שירות להכין את המוצר או לספק אותו. "אחי הזמין חליפה אצל חייט".

שוויקה, הערך "סידר": * עשה שיהיה מסודר, שם כל דבר במקומו. "לפני שתלך לישון כדאי שתסדר את החדר." * טיפל בעניין מסוים כדי לאפשר את ביצועו, עשה את ההכנות הדרושות לקראת ביצועו של דבר מה או השלמתו. ארגן. "אתה מתבקש לסדר לי פגישה עם המנכ"ל עוד השבוע." שוויקה מביא כאן גם דוגמה של משפט עם מושא מידוע, "סידרתי את עניין הדרכונים", אבל נראה לי שההבדל ביידוע מרמז על הבדל במשמעות, וההגדרה של שוויקה אינה מדויקת: לסדר משהו למישהו פירושו לגרום לכך שמישהו יקבל משהו, בין שמדובר בחדר ובין שמדובר בפגישה עם המנכ"ל. "לסדר את עניין הדרכונים" פירושו באמת, כדברי שוויקה, "לטפל בעניין מסוים כדי לאפשר את ביצועו וגו'". כלומר, "סידר לי פגישה" ו"סידר את העניין" שייכים לשני פירושים שונים של "סידר".

גם אבן שושן מגדיר את "סידר" * ערך בסדר * התקין, יישב, ערך דבר מה בדרך הרצויה. והדוגמאות הן "סדרתי את העניין", "הסוכנות סידרה את העולה בעבודה מתאימה", "הרב סידר קידושין לזוג הצעיר". גם אבן שושן מתעלם מהשימוש "סידר משהו למישהו".

שוויקה, הערך "עצר": * הפסיק את התקדמותו של מישהו. גרם למשהו להפסיק לפעול, לזוז. "הנהג עצר את המכונית וירד ממנה." "המורה להתעמלות עצר את התלמידים באמצע הריצה." שוויקה לא מתייחס לשימוש של "עצר" עם מושא לא מידוע, כגון "עצר מכונית", שפירושו "גרם למישהו (באמצעות איתות, נפנוף ידיים, וכדומה) לעצור את המכונית". גם אבן שושן, בערך "עצר" איננו מתייחס לשימוש של "עצר" עם מושא לא מידוע. אילו היו שמים לב לשימוש זה, היו יכולים להגדיר את שתי המשמעויות של "עצר" כשמדובר בכלי רכב כלשהו.

שוויקה, הערך "אסף": * קיבץ חפצים שהיו מפוזרים או שהיו במקומות שונים, ריכז אותם במקום אחד. "הוא אסף את כל העפרונות שנפלו על הרצפה." "מפעלי הניקיון אוספים את האשפה בבוקר." * הקדיש זמן כדי להשיג סוגים שונים של בולים, מטבעות, וכו' וליצור מהם אוסף, צבר אותם כתחביב או למטרות מחקר, צבר כמויות גדולות של חפצים מסוג מסוים. "אחי אוסף בולים מכל העולם."

שוויקה, הערך "השאיר": * הלך ולא לקח איתו מישהו או משהו, עזב אותם במקום שהם היו בו. "אמא השאירה את התינוק אצל סבתא." "הוא השאיר את התיק שלו במשרד." שוויקה לא מביא דוגמאות עם מושא בלתי מידוע, ובכך מתעלם מפירוש נוסף של "השאיר" - "הלך לאחר ששם משהו במקום כלשהו." זה ההבדל בין "השאיר מכתב על השולחן" ובין "השאיר את המכתב על השולחן".

פועלי קיום

כשמדובר בפעלים שנהוג לכנותם "פועלי גרימת קיום", במשפטים שגרעין הנשוא שלהם הוא פועל מסוג "בנה", "בישל", "עשה", "ייסד" "ארגן", המושא איננו מיודע, שכן משפטים אלה מודיעים על הצטרפות פרט חדש לקטגוריה באמצעות הפעולה שהפועל מציין: המשפט "הוא בנה בית" מודיע שעושה הפעולה, באמצעות פעולת הבנייה, גרם להתווספותו של בית אל כל הבתים המהווים את הקטגוריה "בית", ובכך הוא מפגיש את הנמען בפעם הראשונה עם הבית הזה. כשהמושא הוא מיודע, ההנחה המוקדמת היא שהנמען כבר מכיר את הבית, ואין טעם לספר לו סיפור כגון "הוא בנה את הבית". לכן משפטים כאלה הם מסומנים ("הוא בנה את הבית", "הוא בנה את הבית" אם מדובר בביצוע לעומת תכנון), או שהמידע החדש שהם מוסרים הוא לא בניית הבית אלא פרטים אחרים הקשורים אליו: "הוא בנה את הבית במו ידיו", "הוא בנה את הבית בשנות העשרים", "הוא בנה את הבית בקצה המגרש", וכדומה.

סיכום

התייחסות ליידוע המושא מחדדת ומבהירה עובדות רבות הקשורות לחקר הפעלים, ומאפשרת דיוק בהגדרות המילוניות של הפעלים. לכן כדאי ורצוי, לדעתי, לחקור את הנושא הזה.

ביבליוגרפיה

- אסתר בורוכובסקי, הפועל תחביר משמעות ושימוש - עיון בעברית בת זמננו, הוצאת אוניברסיטת בן גוריון, 2001.
- בת' לוין, Levin, B. *English Verb Classes and Alternations*, Chicago (1993)
- מאיה פרוכטמן, הידוע והסתום, הוצאת אגודת הסטודנטים, אוניברסיטת תל-אביב (1982).
- אליעזר רובינשטיין, הצירוף הפועלי, הוצאת הקיבוץ המאוחד (1971).
- נפתלי שטרן, מילון הפועל, הוצאת אוניברסיטת בר אילן (1994).
- נמרוד שתיל, דגמי המשפט בעברית המדוברת, עבודת גמר לתואר השני, אוניברסיטת ת"א (1994).
- ספרבר ווילסון, Sperber, D. Wilson and Wilson, D., *Relevance*, Blackwell, Oxford UK and Cambridge USA (1986)
- פנינה טרומר, הרצאה שנישאה ביום עיון למורי לשון (1988)
- יעקב שויקה, רב מילים - המילון השלם, הוצאת סטימצקי / המרכז לטכנולוגיה חינוכית / ידיעות אחרונות וספרי חמד (1997)
- אברהם אבן שושן, המילון החדש, הוצאת קרית ספר (1966)

הערות

1. אמנם יש ארבע אפשרויות - "הוא ראה ציפור", "הוא ראה את הציפור", "הוא ראה ציפורים", ו"הוא ראה את הציפורים", אבל במאמר זה אעסוק בצורות היחיד בלבד.
2. על ההבדל ביידוע המושא של הפועל "הזמין" יש לי סיפור אישי: כאחראית על ליל הסדר בקיבוץ נתקלתי בבעיה: נגנים חברי הקיבוץ נסעו לעשות את הסדר אצל בני משפחתם בעיר, ולא היה מי שילוה את השירה בציבור. לכן הזמנתי דרך איזו סוכנות זוג נגני אקורדיון, בעל ואישה, עולים חדשים מברית המועצות, שינגנו אצלנו בליל הסדר תמורת תשלום. הם ניגנו אצלנו כמה שנים רצופות, והתפתחה בינינו ידידות. וכשהגיעה שנה שבה לא נזקקנו עוד לשירותם, הזמנתי אותם באופן אישי להשתתף איתנו כאורחינו בליל הסדר. כלומר, תחילה הזמנתי נגנים, ואחר כך הזמנתי את הנגנים.

